

УДК 159.923.2

Г 85

Андрій ГРИНЕЧКО

СТАТЕВІ ВІДМІННОСТІ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті відображено особливості особистісного самовизначення та значення ціннісних орієнтацій у процесі становлення цього психологічного феномену. Провідним мотивом статті є підтвердження наявності статево-гендерних відмінностей у процесі особистісного самовизначення. Ціннісні орієнтації розглядаються як головні механізми та смислоутворювальні категорії цієї психологічної характеристики.

***Ключові слова:** самовизначення, стать, гендер, ціннісні орієнтації, ціннісно-смилова сфера, статеворольова ідентичність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Самовизначення особистості є однією з центральних проблем вчення про особистість. Головні питання особистісного становлення, розвитку і вдосконалення є важливими як для вітчизняної, так і зарубіжної психології. У вітчизняній психології зацікавлення проблемою самовизначення посилюється у 70 – 80-их роках ХХ століття. Дослідження у сфері психології самовизначення характеризуються теоретичною та прикладною багатоаспектністю. Підтвердження цього факту маємо у наукових розвідках В.В. Гулякіної [8], М.І. Боришевського [5], В.І. Журавльова [9]. Протягом останніх років найбільш вагомими науковими розробками у цій сфері є такі: домагання особистості як спосіб вибудовування нею власного майбутнього [10], соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді [12], психологічне підґрунтя професійного самовизначення старших школярів [15], життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості [17].

© Гринечко Андрій, 2012

Цікавою нам видається думка В.І. Сметаняка, який вважав самовизначення “новоутворенням саме підліткового віку”. У своїх роботах автор приділяв увагу психологічним особливостям ціннісного самовизначення старшокласників. Особлива роль у його дослідженнях відводиться функціональним залежностям у структурі ціннісно-цільової детермінації поведінки старшокласників, особливостям самовизначення і свободі у ракурсі взаємної детермінації [16, 6].

Теоретико-прикладні напрацювання у сфері психології самовизначення загалом близькі за своїм змістом. Попри це, існують певні суперечності щодо розуміння цього явища. Суперечності виликають окремі аспекти феноменології самовизначення такі, як усвідомлений пошук сенсу життя, проблема вибору, котра детермінується внутрішніми й зовнішніми умовами, а також статовікові особливості самовизначення. Дослідження цих питань є вагомим внеском у розв’язання проблем самовизначення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення нерозв’язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідженнями ціннісних орієнтацій в структурі особистісного самовизначення займалось чимало учених. Часто життєві цінності особистості трактуються як інтегральна генералізуюча властивість [18], сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості в певних обставинах [5]. Система цінностей характеризується інтересами, схильностями, переконаннями й ідеалами, що виражають світогляд особистості у гармонійності й несуперечності знань, стосунків і панівних мотивів поведінки [11].

Ми вельми позитивно сприймаємо висновки Л.І. Божович, які стосуються індивідуально-типологічних особливостей феномену самовизначення. Автор вказує на старшокласників, для яких “самовизначення та вибір життєвого шляху стає мотиваційним центром, який визначає їх діяльність, поведінку” [4, 117]. З цим погоджуємося повністю, оскільки тут проблема охоплена у вимірі всезагального, тобто вказано на розвиток у цьому віці загальних якісно нових характеристик особистості юнака. У праці “Проблеми формування особистості” Л.І. Божович наголошує, що перша фаза підліткового віку (12 – 15 років) – це той період, но-

воутворенням якого є процеси самопізнання та самовизначення. Друга фаза підліткового віку (15 – 17 років) – період обрання життєвої позиції, згідно з якою школяр починає самостійне життя. Як новоутворення перехідного віку, процес самовизначення характеризується “усвідомленням себе членом суспільства і конкретизацією в новій життєвій позиції” [4, 241].

Заслуговують на увагу дослідження І.Ф. Нурлигаянова у сфері пошуку статевої та індивідуально-психологічних відмінностей особистісного самовизначення та її ціннісно-сміслової сфери. Провідним лейтмотивом його досліджень є типологічний підхід до вивчення професійних деструкцій суб’єктів у процесі самовизначення. На нашу думку, особливо актуальними є дослідження автором особистісного самовизначення у важких життєвих ситуаціях, типологічний підхід у з’ясуванні професійних деструкцій в процесі особистісного самовизначення, цінності самовизначення в соціальних умовах, які постійно змінюються [14].

Багато авторів, зокрема К.О. Абульханова, М.І. Боришевський (і ми з ними погоджуємося), єдині у поглядах на те, що обставини у яких здійснюється самовизначення, призводять до того, що особистість, включаючись у нові системи соціально-психологічних зв’язків, постає перед необхідністю формування адаптивної ціннісно-сміслової структури, що визначає загальну стратегію життя [1], [5].

Окремі дослідники, серед яких Т.М. Титаренко, по-своєму трактують значення смислових уявлень в організації ціннісного самовизначення, яке “проявляється в наступних функціях: схваленні (або запереченні) і реалізації певних цінностей; посиленні (або зниженні) їх значущості; утриманні (або втраті) цих цінностей в часі” [17, 22]. Автор, на наш погляд, не суперечить поширеній думці щодо проблеми ціннісного самовизначення, а доповнює та поглиблює основні погляди на проблему, яку вивчаємо.

Б.С. Братусь визначає особистісні цінності як “усвідомлені і прийняті людиною загальні сенси її життя” [5, 24]. Він проводить розділення особистісних цінностей, як усвідомлених сенсів життя, і декларованих, зовнішніх за, відношенням до людини, цінностей. Автор підкреслює, що “особистісними цінностями стають ті сенси, за ставленням до яких суб’єкт визначився, акце-

нтуючи увагу на необхідності не тільки усвідомлення сенсів, але і рішення про їх прийняття або неприйняття” [6, 47].

Особливо цікавою у руслі нашого дослідження є ціннісно-сміслова сфера особистості, яка розглядається як результативно-змістовий бік самовизначення. За Т.П. Авдуловою, палітра цінностей містить значні статево-вікові суперечності і саме вона вигідно відтіняє гендерні відмінності у процесі становлення особистісного самовизначення. “Сформованість ціннісно-сміслової сфери у контексті статево-вікової ідентифікації є одним із індикаторів ефективності процесу самовизначення. Вплив ціннісних орієнтацій на якісні міжстатеві відмінності становлення особистісного самовизначення – проблема актуальна з погляду виховання як для батьків, так і для вчителів” [2, 42].

Суть досліджуваної нами проблеми знаходить своє відображення в тематичному плані науково-дослідницької роботи кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Психологічні особливості формування цінностей молоді в контексті трансформаційних суспільних процесів” та зумовлена впровадженням Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2009 – 2015 рр. (постанова Кабінету Міністрів України № 41 від 28.01.2009 р.)

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета статті: теоретичне та емпіричне обґрунтування наявності статевих відмінностей у процесі особистісного самовизначення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Самовизначення є однією з найістотніших характеристик особистості – її соціальною і етичною цінністю. Зміст значення – це, передовсім, домінуюче, соціально зумовлене ставлення індивіда до навколишньої дійсності. Саме через самовизначення ціннісні орієнтації особистості реально виражаються у активній діяльності, тобто повинні стати стійкими мотивами діяльності і перетворитися на переконання [13].

Усталені в суспільстві статево-гендерні стереотипи заважають процесу особистісного самовизначення особистості. Такої думки дотримується С. Бем, згідно з якою не існує єдиної чоловічої або жіночої ролі. У зворотному випадку це викликає ситуацію “порушення традиційної статеворольової поведінки і

потреби особистості в зміні змісту приписуваних їй соціальних ролей” [3, 229].

Зазначимо, що вплив статево-гендерних аспектів на особистісне самовизначення особистості – це не тільки процес самореалізації особистості, але й вибір життєвого шляху, а також взаємозв’язок її з соціальним середовищем і отримання особистісного соціального досвіду.

Ми досить часто натрапляємо на традиційні моделі статево-рольового самовизначення, де чоловікам відводиться ведуча, домінантна роль, а жінки виглядають залежними, підлеглими. У патріархальних суспільствах публічна сфера, як правило, складає привілей чоловіків, а участь жінок в ній суворо обмежується, що створює враження їхнього повного безправ’я. Але таке враження іноді хибне, оскільки в іншій, домашній сфері діяльності, право прийняття рішень іноді монополює належить жінкам.

Сучасні наукові розвідки наштовхують нас на думку, що хлопці і дівчата по-різному уявляють, якими повинні бути сучасна дівчина і хлопець. Л.А. Головей наголошує на відмінності в особистісних якостях, які утворюють і конкретизують поняття “жіночність”: довірливість, дбайливість, ласкавість, ніжність, поступливість. Для хлопців, загалом, характерна тенденція до високої оцінки в дівчатах традиційно жіночих якостей. Сучасні дівчата, не акцентуючи уваги на цих якостях у своїй зовнішності, виявляють тенденцію до нівелювання статево-рольових і загальнолюдських якостей. Хлопці найчастіше вибирають такі якості, як воля, сміливість, сила характеру, самовладання [7, 17].

На особистісне самовизначення як загальне перспективне планування життя істотно впливають індивідуально-психологічні особливості статей. Л.А. Головей зазначає, що у хлопців на самовизначення впливають чинники далекої перспективи: чим більше визначені плани на подальше життя, тим вищий рівень сформованості професійного плану і ступінь упевненості у професійному виборі. У дівчат життєве і професійне самовизначення не пов’язані між собою, для них характерні велика емоційність і ситуативність самовизначення, менш цілісний світогляд. У хлопців ж професійне самовизначення органічно входить і формується у руслі загальної життєвої перспективи. Найближчі плани дівчат визначаються, в основному, пізнаваль-

ними інтересами, рівнем емоційної збудливості. У хлопців – впливають на планування найближчої перспективи, інтелектуальні показники і рівень самоконтролю [7].

Ч.А. Шакеєва дослідила, що провідними цінностями як у хлопців, так і у дівчат залишаються “здоров’я”, “справжня дружба” і “сімейне життя”. Крім того, для хлопців провідною цінністю є “свобода дій і поведінки”, а для дівчат – “упевненість в собі”. Улюблена робота і приємне проведення часу мають однакову значущість, але значно поступаються названим цінностям. Насторожує те, що, за даними авторів, на останніх місцях є такі цінності, як відчуття відповідальності, чиста совість, розвиток своїх здібностей. Для молоді від 17 до 30 років, які мають в основному вищу освіту або навчаються у ВНЗ, найменш значущими виявилися такі цінності, як розвиток себе (пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей і особистісних якостей) і креативність (реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінити навколишню дійсність) [18].

Дівчата краще і детальніше, порівняно з хлопцями, описують свої відчуття і думки, більш схильні до вербалізації відчуттів. Є.Р. Тумбасова вважає, що на рівні індивідуальних пріоритетів вони надають більшого значення збереженню і благополуччю близьких людей, дотриманню звичаїв, які існують в культурі та суспільстві [18].

На думку Є.Р. Тумбасової, хлопці, на відміну від дівчат, проявляють більше раціоналізму, більше сприймають себе такими, якими вони є, живуть у сьогоденні, сприймаючи його в єдності з минулим і майбутнім; відносно незалежні у своїх вчинках, прагнуть керуватися у житті власними цілями й переконаннями; звітуються перед собою у своїх потребах; здатні сприймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи і можуть проявляти їх в міжособистісних контактах. Більшою мірою прагнуть до максимально повної самореалізації, самостійності, ініціативності, прагнуть до лідерства, до досягнення високих результатів у діяльності. На рівні нормативних ідеалів (рівні переконань) хлопці більшою мірою, ніж дівчата хотіли б прагнути до новизни та глибоких переживань, насолоди й задоволення життям, досягати особистих успіхів відповідно до соціальних стандартів [17].

Т.М. Титаренко вважає, що загалом вся молодь (і дівчата, і хлопці) показала достатньо високий рівень особистісної зрілості, має розвинене відчуття патріотизму, колективізму, інтерес до явищ суспільно-політичного життя. Для осіб на перетині підліткового та юнацького віку характерний середній рівень самоповаги, схвалення себе, усвідомленості “Я”, самовпевненості, самокерівництва, соціальної компетенції і самоконтролю, відносно сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього; спостерігається рівновага між позитивними та негативними самоідентифікаціями, не виявлено серйозних розбіжностей між “реальним Я” і “ідеальним Я”. Віддається пріоритет таким цінностям, як наявність хороших і вірних друзів, активне діяльнісне життя, матеріальна забезпеченість, ефективність у справах і життєрадісність [16].

Для дослідження статевих відмінностей у процесі становлення особистісного самовизначення, ми скористалися методиками М. Рокіча та самоактуалізаційним тестом (САТ). Дослідження проводилось на вибірці школярів старшого підліткового віку. Гендерний аналіз результатів дослідження показав, що багато в чому системи ціннісних орієнтації хлопців і дівчат подібні.

У сукупності термінальних цінностей хлопців найвищий ранг значущості мають: здоров'я, наявність хороших і вірних друзів і активне діяльне життя, упевненість у собі. Такі цінності, як краса природи й мистецтва, цікава робота, а також щастя інших, займають в їхній ієрархії останні місця.

Ієрархія термінальних цінностей дівчат характеризується більшою значущістю таких життєвих цінностей: цікавої роботи, здоров'я, матеріально забезпеченого життя, дружби; незначущими виявилися цінності розвитку, продуктивного життя, пізнання і творчості, поставленої ними на останнє місце.

Серед ієрархії інструментальних цінностей хлопців спостерігалась більша орієнтація на внутрішні якості особистості: вихованість, життєрадісність, відповідальність і чесність, при низькій значущості таких цінностей, як непримиренність з недоліками у собі і інших, високі запити.

Ієрархія інструментальних цінностей дівчат характеризується більшою орієнтацією на такі якості: чесність, вихованість, відповідальність; менш значними є: терпимість, ефективність у справах, високі запити.

Серед цінностей, яким віддається перевага серед двох груп (хлопців і дівчат), можна виділити незмінний блок цінностей як термінальних, так і інструментальних. Це такі цінності, як здоров'я (фізичне і психічне), наявність хороших і вірних друзів, суспільне визнання. Ці цінності можна вважати базовими цінностями вказаної вікової групи.

Можна стверджувати, що чинник статі впливає на особливості "образу Я" і ціннісних орієнтацій хлопців і дівчат. Існують статеві відмінності в особливостях "образу Я", які виявляються у більшій вираженості у дівчат тенденції до товариськості, фізичного "Я", діяльнісного "Я", перспективного "Я", гнучкості поведінки, спонтанності, уявлення про природу людини, рівня самопрезентації, суб'єктивного компонента "образу Я". У хлопців значно виражається компетентність у часі, самопідтримка, сензитивність, самоприйняття, об'єктивність компонента "образу Я" і схвалення власної агресії.

І у хлопців, і у дівчат можна виділити подібні ціннісні орієнтації, які утворюють стійкі зв'язки з особливостями "образу Я": значущість зовнішніх цінностей, реалізація зовнішніх цінностей, свобода, здоров'я, суспільне визнання, тверда воля, сміливість в обстоюванні своєї думки, високі запити, цілі життя, процес життя, результативність життя. У хлопців до них можна додати і такі цінності, як любов, пізнання, самоконтроль, відповідальність, чесність вихованість, а у дівчат – традиції, самостійність, терпимість.

Система ціннісного самовизначення обидвох статей характеризується певними особливостями. Так, серед ціннісних орієнтирів, що володіють низькою суб'єктивною значущістю, відмічені влада, традиції і конформність. Вираженість цих цінностей не сприяє підвищенню статусних позицій у малій групі такій, як шкільний клас.

Спостерігається певна система уявлень про сукупність цінностей, які мають значення для ефективного й успішного самовизначення в аспекті сататєво-вікової ідентифікації. Цінності, які відображають характеристики статусних і вольових самооцінок, є більш значущими для хлопців. Для дівчат характерними є цінності, пов'язані з адаптацією, соціальною підтримкою і самореалізацією.

У ході дослідження була виявлена певна специфіка у показниках ціннісно-сислової сфери. Хлопці відрізняються орієнтацією на цінності нормативного рівня: конформність, традиції, доброту, самостійність, стимуляцію і досягнення, а також на традиції на рівні індивідуальних пріоритетів. Можна говорити про більшу смислову визначеність життя хлопців. Для дівчат значущістю володіють ціннісні орієнтації рівня індивідуальних пріоритетів – конформність, доброта, універсалізм, самостійність і гедонізм.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, ціннісний аспект особистісного самовизначення належить до визначальних характеристик особистості. У старшому підлітковому віці процес особистісного самовизначення вважається актуальним новоутворенням і поштовхом для подальшого розвитку когнітивної, емоційно-вольової, мотиваційної сфер. Формування ціннісно-сислової сфери, як результативного аспекту самовизначення, багато у чому зумовлене індивідуально-типологічними та статево-гендерними особливостями.

Показники ціннісно-сислової сфери відрізняються значною варіабельністю за статевою ознакою. У показниках ціннісно-сислової сфери хлопців і дівчат є загальні (низька суб'єктивна значущість цінностей, не спрямованих на зміцнення статусних позицій у малій групі) і специфічні (орієнтація хлопців на цінності нормативного рівня, дівчат – на цінності поведінкового рівня) риси. Результати дослідження показали, що ціннісно-сислова сфера хлопців і дівчат характеризується загальними ознаками і відрізняється особливостями своєї структури і ступенем вираженості певних чинників. Було доведено, що ціннісно-сислова сфера молоді характеризується яскраво вираженою спрямованістю на потреби самореалізації і сенсу життя, цінності соціальної взаємодії і індивідуально-особистісної орієнтації.

Особистісне самовизначення є багатоаспектним психологічним феноменом, яке взаємодіє з багатьма підструктурами особистості. Окремі аспекти, як наприклад, проблема супідрядності самовизначення та ідентичності, аналіз професійного та гендерного самовизначення стануть мотивами наших подальших наукових пошуків.

Література

1. Абульханова К. А. Время личности и времяжизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб. : Алетей, 2001. – 304 с.
2. Авдулова Т. П. Гендерные аспекты управленческой деятельности / Т. П. Авдулова // Новая аптека. Эффективное управление : для руководителя. – 2011. – № 5. – С. 41 – 44.
3. Бем С. Л. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Сандра Липсиц Бем ; [пер. с англ.]. – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности ; [под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна] / Лидия Ильинична Божович. – [2-е изд.]. – М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1997. – 352 с. – (Академия педагогических и социальных наук, Психолого-социальный институт).
5. Боришевский М. И. Теоретические вопросы самосознания личности / М. И. Боришевский // Психологические особенности самосознания подростка / под ред. М. И. Боришевского. – К. : Вища школа, 1980. – С. 5 – 37
6. Братусь Б. С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование) / Борис Сергеевич Братусь. – М. : Знание, 1985. – 64 с. – (Серия “Новое в жизни, науке, технике”).
7. Головей Л. А. [Психология развития](#). [Хрестоматія](#) / Лариса Арсеньевна Головей. – СПб. : Питер, 2001. – 512 с.
8. Гулякина В. В. Групповые нормы и ценности как факторы самоопределения личности старшеклассника : автореф. дис. на соискание степени канд. псих. наук : спец. 19.00.05 “Социальная психология” / Вера Викторовна Гулякина. – Курск, 2000. – 20 с.
9. Журавлев В. И. Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы / В. И. Журавлев. – Ростов-н-Д, Изд-во Ростовского ун-та, 1972. – 206 с.
10. Кляпець О. Я. Шлюбно-сімейні домагання особистості як спосіб вибудовування нею власного майбутнього / О. Я. Кляпець // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т. М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 227–257
11. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – [2 изд.]. – М. : Смысл, 1997. – 64 с.
12. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді / Л. А. Лепіхова // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т. М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 133–165

13. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ]. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.– (Серия “Мастера психологии”)

14. Нурлыгаянов И. Н. Самоопределение личности и ее ценностно-смысловая сфера: индивидуально-типологические и полове различия : автореф. дис... канд. псих. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии” / И. Н. Нурлыгаянов. – Пермь, 2007. – 22 с.

15. Савченко И. А. Психологические основания профессионального самоопределения старших школьников : дисс. ... кандидата псих. наук : 19.00.13 / Игорь Анатольевич Савченко. – М., 2003. – 122 с.

16. Сметяняк В. І. Психологічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників : автореф. дис... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / В. І. Сметяняк. – Івано-Франківськ, 2003. – 22 с.

17. Титаренко Т. М. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості / Тамара Михайлівна Титаренко // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т. М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 9–32

18. Тумбасова Е. Р. Особенности “образа Я” и ценностных ориентаций личности при переходе к взрослости : автореф. дис... канд. псих. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии” / Е. Р. Тумбасова. – Магнитогорск, 2012. – 24 с.

19. Ч. А. Шакеева. Ценностные ориентации и самочувствие молодежи в новых общественно-экономических условиях / Шакеева Ч. А. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1998. – 186 с.

Гринечко Андрей. Половые отличия процесса становления личностного самоопределения. В статье отображены особенности личностного самоопределения и значения ценностных ориентаций в процессе становления этого психологического феномена. Ведущим мотивом статьи является подтверждение наличия полово-гендерных отличий в процессе личностного самоопределения. Ценностные ориентации рассматриваются в качестве главных механизмов и смылосизидательных категорий этой психологической характеристики.

Ключевые слова: самоопределение, пол, гендер, ценностные ориентации, ценностно-смысловая сфера, полоролевая идентичность.

Нрынечко Андрий. Sexual differences of the process of forming personality self-determination. In the article the peculiarities of personality self-determination and meaning of value orientations in the process of forming this psychological phenomenon have been provided. A leading motif of the article is confirmation of presence of sexual differences in the process of personality self-determination. The valued orientations have been examined as main mechanisms and semantic categories of this psychological characteristic.

Key words: self-determination, gender, value orientations, value-semantic sphere, sexual identity.